

TEVFİK FİKRET ELEŞTİRİLERİ ÜZERİNE BAZI DİKKATLER

Recai ÖZCAN*

Öz

Edebiyat tarihimizde birçok sanatkâr, eserinden önce ideolojisiyle tanınır. Namık Kemal’i eserleri vasıtasıyla hayatımıza kattığı “hürriyet” ve “vatan” gibi millî duygularımızı harekete geçiren kavramlarla biliriz, severiz. Mehmet Âkif, “İstiklâl Marşı”yla Türk milletinin gönlünde “İstiklâl Şairi” vasfını kazanmıştır. Abdülhâk Hâmid Tarhan adı, şairin onlarca eseri olmasına rağmen “Makber”le özdeşleşmiştir. Bu eser, kimilerine göre Hâmid’i “şâir-i âzâm” yapmaya yeter. Sanatçının ideolojisiyle veya bir eseriyle sevilir hale gelmesi, eserlerinin objektif olarak değerlendirilmesine mani olur. Tevfik Fikret, hayattayken ve ölümünden sonra, yakınında veya uzağında yer alan pek çok ismin olumlu, olumsuz ama çoğunlukla duygusal eleştirisine maruz kalmış şairlerimizdendir. Kendisini idealist bir şair olarak adlandırıp, Türk şiirinin en büyük şairi olduğunu söyleyenler de “mefkûreci” olduğu için şairliğini hafife alanlar da onun sanatkârlığından çok insani, duygusal yönüne vurgu yaparlar. Servet-i Fünun mecmuasının yayınlandığı dönemlerde ve Tevfik Fikret’in ölümünden sonra Cenab Şahabeddin, Halit Ziya, Mehmet Rauf gibi bir zamanlar şairin en yakınında yer alan isimlerin Tevfik Fikret’le ilgili değerlendirmelerine baktığımızda, bu sübjektif tutumun örneklerini görmemiz mümkündür. Bununla birlikte Tevfik Fikret’i hayatında hiç tanımamakla birlikte, kendi ideolojilerine ters düşen fikirleri yüzünden, onu hem karakterindeki zayıflıklar nedeniyle hem de şairliğinin zayıf olduğunu gerekçe göstererek beğenmeyen, acımasız biçimde eleştiren birçok isim vardır. Bu yazıda Tevfik Fikret’in mizacıyla, sanatçılığı ve şairliğiyle ilgili, 1940’lı yıllara kadar bazı süreli yayınlarda yer alan değerlendirmelere/eleştirilere değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tevfik Fikret, Servet-i Fünun, Eleştiri, Şiir, Türk Edebiyatı

* Doç. Dr. Düzce Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, recaiozcan@duzce.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-7834-7691

Makale Gönderilme Tarihi: 16 Mart 2020 Makale Kabul Tarihi: 10 Nisan 2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

SOME ATTENTION TO THE CRITICISMS OF TEVFİK FİKRET

Recai ÖZCAN

Abstract

In our literary history, many artists are known for their ideology before their work. We know and love Namık Kemal with the concepts that stimulate our national feelings such as "freedom" and "homeland", which he added to our lives through his works. Mehmet Âkif earned the title of "poet of independence" in the hearts of the Turkish nation with his "İstiklâl Marşı". The name Abdülhâk Hâmid Tarhan has become synonymous with "Makber", although there are dozens of works of the poet. According to some, this work is enough to make Hâmid a "şâir-i âzâm." The fact that the artist becomes popular with his ideology or a work prevents his works from being evaluated objectively. Tevfik Fikret is one of our poets who, during his lifetime and after his death, were exposed to positive, negative but mostly emotional criticism of many names near or far away. Those who call himself an idealist poet and say that he is the greatest poet of Turkish poetry, and those who underestimate his poetry because he is "ideological" emphasize the human and emotional side of the poet rather than his artistry. When we look at the evaluations of Tevfik Fikret, who were the closest names of the poet, such as Cenab Şahabeddin, Halit Ziya, and Mehmet Rauf, during the period when Servet-i Fünun magazine was published and after the death of Tevfik Fikret, we can see examples of this subjective attitude. However, there are many names who do not know Tevfik Fikret in his life, but do not like him because of his ideas contrary to their own ideologies, because of his weaknesses in his character and because of his weakness in his poetry and criticize him ruthlessly. In this article, the evaluations / criticisms about Tevfik Fikret's temperament, artist and poetry, which took place in some periodicals until the 1940s, will be mentioned.

Keywords: Tevfik Fikret, Servet-i Fünun, criticism, poetry, Turkish Literary

Giriş

Tevfik Fikret'in idealizmi, vatan sevgisi, dine karşı olumsuz tutumu, duygusallığı, samimiliği, öfkeli mizacı, isyankârlığı gibi birçok özelliğinin yanı sıra sanatkârlığına yönelik akademik, popüler çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bundan sonra da şair hakkında yeni bilgiler ve belgeler ışığında, farklı bakış açılarıyla değerlendirmelerin yapılması tabiidir. Beşir Ayvazoğlu'nun eserinde ifade ettiği gibi, "Edebiyat tarihimizin belli bir dönemine damgasını vurmuş" olan Fikret'i "anlamak ve anlatmak" kolay değildir ve bu zorluk Fikret hakkındaki yazılanların azlığından değil

çokluğundan kaynaklanır. (Ayvazoğlu, 2019: 17) Bir sanatkâr hakkında görüşlerin dönemden döneme farklılık göstermesi, söz konusu zorluğu artıran nedenler arasındadır. (Rıza Tevfik, 1916: 432)

Servet-i Fünun edebiyatının Halit Ziya, Hüseyin Cahit, Cenap Şahabettin, Ahmet İhsan, Ahmet Reşit gibi önde gelen isimlerinin hatıralarında Tevfik Fikret'in namuslu, dürüst, ailesine tutkun, haksızlığa tahammülsüz, mütevazı, hasımlarına karşı kibirli ve haşin olması gibi karakteristik özellikleri öne çıkar. Şairin, kişiliğiyle ilgili tespitlerin ortak noktalarından biri onun, değişken ruh hâline sahip olduğudur. Kendisini tanımayanların, dışarıdan bakarak kibirli olduğunu söylemesine karşın Rıza Tevfik'in onun hakkındaki düşünceleri şöyledir:

“Fikret’i haşin, mütekebbir zannederler; hâlbuki öyle değildir. Fikret belki biraz sitemkârdı. Bunu görenler, sathi nazarlarla kibrine kâil olurlar. Ne kadar yanlış... Fikret bilmeyerek bir kimsenin kalbini kırsa kendini affettirmek için ona hizmet eder, paltosunu giydirdirdi, bu kadar hassastı.” (Rıza Tevfik, 1916: 432)

Şairi henüz okul sıralarında tanıyan Rıza Tevfik; onun, haksızlığa uğrayan bir arkadaşını, kendi geleceğini düşünmeden savunacak kadar cesaretli; çalışkan, okul kurallarına riayet eden bir örnek öğrenci olduğunu ifade eder. (Bölükbaşı, 2015: 14) Ahmet İhsan, Fikret’i *“melekliğe yaklaşan temiz ruh”*a sahip büyük bir şair olarak vasıflandırırken; prensipli, dürüst, şahsiyetli biri olduğunu, Fikret’le küskünlükler yaşamasına rağmen, onun çoğu zaman haklı olduğuna inanır. Söz konusu anlaşmazlıkların sebebi Fikret’in mükemmeliyetçiliğidir. Görmek istediği *“ideal”* insanı bulamayan şairin ümitsizliğe düşmesi, insanlardan soğuması, kendi iç dünyasına çekilmesi tabiidir. (Tokgöz, 2012: 127-128)

Tevfik Fikret, yakın çevresine göre iyi bir idareci, birleştirici ve yönlendirici, yol gösterici bir *“lider”*dir. Galatasaray Sultanîsi müdürlüğü görevinde başarılı işler yaptığına şahit olduğunu belirten Satı Bey, onun *“şairden müdür olur mu?”* diyenlerin yüzünü kızartacak derecede iyi bir idareci olduğunu söyler. (Ruşen Eşref, 1919: 35-36) Satı Bey’e göre bu yıllarda Fikret çok gayretlidir. Okulunun eksiklerini bilir ve bunları tamamlamaya çalışır:

“Onu orada sık sık ziyaret etmiştim; her gidişimde başka bir yerde, başka bir işle meşgul bulmuştum; orada Fikret, “bütün hüviyet ve uzviyeti”yle müdür ve mürebbi olmuştu. O büyük mektebin hayatından hiçbir şeyi gözünden kaçırmaz, muallimlerin derslerinden, müeyyidlerin tavırlarından, hademelerin işlerinden, talebenin esvablarına kadar her şeyi

düşünür ve her şeyi takip ederdi. Onun şairliği Sultani müdürlüğü esnasında, yalnız mektebin maddiyatına verdiği zarafet, maneviyatına zerk ettiği nezahet ile tecelli ederdi.”
(Satı, 1337: 130-133)

Yakın arkadaşlarının gözünde “kahraman”, devrinin “Promete”si ve “Namık Kemal’in öfkeli sesinin devamı” olan Tevfik Fikret, kızgınlığının nedenlerini farklı biçimlerde dile getirir. Bu konuda, 1314’te Süleyman Nazif’e gönderdiği mektubuna göre, biri “zalim yönetim”, diğeri de onun zulmüne sessiz kalan “menfaatperestler” olmak üzere Fikret’in öfkesinin iki kaynağı vardır. Mektuptaki ifadelerden anladığımız kadarıyla, şairin hayat karşısındaki ümitsizliği had safhadadır: “Ye’s...Ye’s...Ye’s!...Me’yusum, kardeşim; dehşetli bir buhran-ı infial içindeyim, sönüyorum. Bu biraz daha devam ederse, eyvah!...” Fikret, kendisini “koca bir âlem içinde” yalnız ve “sokağa çıplak çıkmış gibi” hisseder, bundan utanır. İnsanların duyarsızlığına isyan eder. Ona göre etraf “namuslu geçinenlerle” dolmuştur. Namus konusunda hassas olması gereken gazeteciler bile buna önem vermez; onların hepsi birer “jurnalci” hâline gelmiştir. Fikret’in dostları, bu olumsuzluklara karşı durmak bir yana, onu haksız bulmakta, ondan uzaklaşmaktadır. (Tevfik Fikret, 1333: 518-519) Fikret’i farklı kılan, öfke ve isyan duygularındaki samimiyetidir. II. Abdülhamid yönetimiyle çatışmasının sebebi, bu idarenin hayatın her alanına müdahalesi, onun yaşam kaynağı olan “mefkûresini” rencide etmesidir. İdarenin “zulmünden” birçok insan zarar görür; bunlar ancak menfaatlerine dokunulduğunda itiraz ederler:

“İstibdad ve tahakküme karşı ekser insanlar isyan ruhu taşırlar. Fakat biraz tahlil edilecek olursa görülür ki birçok kimselerin duyduğu bu hiss-i isyan ve nefret ulvi bir mefkurenin rencide olmasından değil, menfaatleri temin edilememesinden, izzet-i nefislerine dokunulmasından mütevelliddir. (Mehmet Emin, 1333: 473)

Milli edebiyatın önemli isimlerinden biri olan Yusuf Akçura’ya göre Fikret’in idealizmi ve aşırı hassasiyeti onun rahatsızlığının başlıca nedenidir. İdeal bir dünya arayışı, şairi çevresiyle uyumsuzluğa sürükler. Servet-i Fünun neslinin “hayal hakikat çatışması”, “ümitsizlik”, “aşırı hassasiyet” gibi marazî hâlleri Fikret’te de görülür. Sosyal hayatta şahit olduğu düzensizliği değiştiremediğinde şairin huzursuzluğu nükseder:

“Tevfik Fikret neden böyle geçimsiz, hırçın, dürüst olmuştu? Neden halkından, milletinden kaçmış, uzaklaşmış gibi görünüyordu?... Ben bütün bu suallere ancak bir tek cevap bulabiliyorum: Tevfik Fikret hakiki ve samimi bir idealist idi... İdealist kemâle inanır; ona ermek ister. Vakaide, şuunda

kemalin, idealin tahakkukunu göreceğim sanır. Göremeyince kızar, bağırır, isyan eder, küfür eder, lanet eder. İdealist hakâyık-ı hayatla uyuşmaz, hayatı idealine uydurmak ister. Uymayınca incinir, yaralanır, hasta olur, çıldırır...” (Yusuf Akçura, 1333: 441)”

Ayrıca vatanına ve milletine duyduğu muhabbet de bu tedirgin hâlinin sebebidir. Tevfik Fikret’i bir başka açıdan değerlendiren Akçura’ya göre, şairin vatan millet aşkı olmasa, bitmek bilmez öfkesi de olmaz:

“Siz hanım efendiler, tahlile, muhakemeye hacet kalmaksızın, surf hissiniz ile, tabii ve insiyaki bir surette, adeta ruhunuzun keşif kuvvetiyle duyar ve anlarsınız ki muhabbetle hiddetin, sevdâ ile cinayetin, merhametle lanetin karabetleri vardır... Hiddet bazen muhabbetten doğar; insan çok sevdiğini çok incitir, muhabbetin, aşkın son derecesi bazen cinayetlere kadar götürür. Hiç şüphe etmiyorum ki Tevfik Fikret’e “vicdanım terk-i tabiiyet etti” dedirten, onun milletine, vatanına son derece aşk ve sevdası idi...” (Yusuf Akçura, 1333: 442)

Şair Oldu Ama “Adam Olmadı”: Babasının Gözünde Fikret

Bilindiği üzere Tevfik Fikret’in edebiyat dünyasına katılmasında Rezaizade Mahmut Ekrem ve İsmail Safa’nın payı büyüktür. Ali Ekrem Bey (Bolayır) hatıralarında, İsmail Safa’nın Türk edebiyatında yaptığı en “güzide” işlerden birinin Tevfik Fikret’i “millete bildirmesi” olduğunu ifade eder. (Özgül, 1991: 436) Ahmet İhsan, Servet-i Fünun topluluğunun oluşmasını sağlayan Fikret’in, Recâizâde sayesinde derginin edebiyat sayfalarından sorumlu olduğunu anlatır. Ancak Ebubekir Hâzım Bey’e göre Fikret’in babası Hüseyin Efendi, bu durumdan hiç memnun değildir. Kendisiyle sohbetlerinden birinde ona Tevfik Fikret’in Âveng-i Şühûr adlı manzumesini okur. Hüseyin Efendi, bu şiiri oğlunun yazdığını söyler ve Fikret’in “şairlik sevdasına” yönelik şu şikâyetini ekler:

“kendisini Hariciye Nezaretinde iyi bir kaleme yerleştirdik; biz kâdem peyda ederek ilerleyecek diye umarken günün birinde memuriyetini terk etti. Şimdi böyle boş şeylerle uğraşiyor. Adam olmadı ve olmayacak, bu halden pek müteessirim; hatta her ay kendisine göndermekte olduğum paraları da bu teessürle kestim. Maksadım biraz parasız kalarak terk ettiği mesleğe dönmesidir.” (Hayber, 1988: 143)

Babasının gözünde “adam olamayan” Fikret’in şairliği konusunda pek çok söz söylenmesine rağmen, hakkında hüküm vermeye kalkanlar onu “ya yere batırmak yahut göğe çıkarmak” isterken şairin değerini gözden

kaçırmışlardır. Tevfik Fikret'in hakkındaki olumlu, olumsuz eleştirilere bakıldığında büyük tezatlarla karşılaşılır:

“Dinsiz-peygamber; vatanperver-kozmopolit; cemiyeti seven-cemiyetten nefret eden diğergâm-bencil; cesur-korkak; ahlâklı-ahlâksız; melek-şeytan; derin surette hassas-çok sığ hassasiyetli...” (Kaplan, 1998: 59)

“Müceddit Şair” mi, “Efsâh-ı Üdebâ” mı?

Abdülhâk Hâmid kendisiyle tanışmadan önce Tevfik Fikret'in şiirlerini okuduğunu, kimi zaman bu şiirlerdeki duygu yoğunluğu nedeniyle ağladığına dair şu hikâyesi ilginçtir:

“Üstadımız Ekrem merhum bundan takriben otuz sene mukaddem Şûrâ-yı Devlet dairesinin bir تنها köşesinde genç bir zat ile konuşuyordu. Üstad galiba -bu kimdir- demek istediğimi anladığı için ben sormadan evvel -işte istikbalimizin büyük şairi- dedi. O genç zat iki seneden beri bizi ağlatan Fikret idi.” (Abdülhâk Hâmid, 1333: 420)

Abdülhâk Hâmid yazının devamında Tevfik Fikret'in şairliğini irdelemeye devam eder. Hâmid'e göre Fikret'e sadece “büyük şair” demek yeterli değildir. Fikret'in şairliği “mütefekkirliğiyle”, “mücedditliğiyle” birlikte düşünülmelidir. Tevfik Fikret ve Cenap Şahabettin'in Servet-i Fünun topluluğunun iki büyük şairi olduğu konusunda -çoğu zaman hangisinin daha büyük olduğu meselesi tartışılrsa da- topluluk içinde genel bir kanı vardır. Topluluğun yayın faaliyetinin devam ettiği dönemlerde, şairlikleriyle ilgili karşılıklı yazılarına baktığımızda, hem Tevfik Fikret'in hem de Cenap Şahabettin'in “mütevazılığı” elden bırakmadıklarını görürüz. Örneğin Tevfik Fikret, “Cenab Şahabeddin Bey” başlıklı “Musahabe-i Edebiyye”lerinden birinde onu “*ibda-perver*” olarak tanımlar ve Fikret'e göre bu vasıf, Cenab'ın şairliğindeki dehayı tarif edebilmek için çok uygundur. (Haz.Parlatır, 1993: 239) Cenap Şahabettin ise Tevfik Fikret'in ölümüne yakın bir dönemde kaleme aldığı yazıda onu “*büyük şair*” olarak niteler. Her ne kadar Fikret'i “*kemâl-i fesahat ve belâgat noksanlığı*” ile itham edenler olsa da Cenab'a göre bunu söyleyenler şiirlerini değil Fikret'e olan kinleri nedeniyle onun şahsiyetini eleştirmektedirler:

“Tevfik Fikret büyük, en yüksek manasıyla pek büyük bir şairdir. Evet, şiirlerini bir intizâm-ı hendesi ile itham edenler kemâl-i fesâhatini bir nâkisa-i belâgat gibi telakki etmek isteyenler, şairi noksan-ı his ve hatta fıkdan-ı his ile mazur görmeğe özenenler var, biliyorum. Fakat iman-ı kâmil ile haykırım ki bunlar hep elsine-i kin ve hasedden akan

çirkablardır. Fikret'in a'sâr-ı sanatı dimağ-ı kariî alelekser öyle kamaştırır ki münderecatı fikir mi, his mi yoksa fikir ve his fevkinde saf bir nur-ı belagat midir farkına varamazsınız; onun muhafaza-i eşarında saklanan bedâyiî biz tamamıyla her zaman keşfedemiyor, zabt ve idrak edemiyoruz. Zira onlar çok kere birer mecmua-i lafziye değil birer ruh, birer tecella-yı dehaettir.” (Cenab Şahabeddin, 1330:1)

Bu sıralarda beliren büyük şairliğinin yanında Tevfik Fikret, yeni bir edebiyatın ortaya çıktığını görür ve bu edebiyatı geliştirmek konusunda Cenab'ın desteğini ister:

“İşte pek vazih tahattur ediyorum: aleltakrib yirmi sene evvel bir gün Servet-i Fünun matbaasında Fikret güzel ve sanatkâr elini omuzuma dayamış, demişti:

-Cenab hissediyorum, bir yeni edebiyat, doğmak üzere. Bunu yaşatmak için benimle beraber çalışmağı vaad ediyor musun?

O zaman zannetmiştim ki bütün ağaçlar bir müjde-i musiki ile titredi, deniz kenarında ebkem taşlar dalgalardan daha belîğ oldu bulutlar bir şiir-i harir ile ve güneş bir lisan-ı nur ile tekellüm etti: çünkü Fikret'in iki sitaze-i didesi neşide-i ümidi terennüm ediyordu...” (Cenab Şahabeddin, 1330: 2)

Cenab Şahabettin bir başka yazısında Fikret'i ağırlıklı olarak fizikî özellikleriyle ele alır. Fikret'in sesinde “ezeli bir ihtizâz-ı nevâziş” gören şaire göre “Fikret'in şi'ri!..Üstadın şi'ri bir ahenk, sesi diğer bir ahenk”tir. Tevfik Fikret'e adlı şiirinde Rübâb-ı Şikeste'yi öven Cenab'a göre Fikret'in bu kitabındaki şiirler “insanlığın gerçeklik çukurunda yandığı” bir zamanda “sığınacak bir liman” gibi yetişmişlerdir. Onun eseri felsefenin “ye's” levhasıdır, “elem ve ümidin fesahatle” dile gelişidir. (Haz.Kaplan, 1984: 260-261) Cenab'ın ilk yazılarında tasvir ettiği Tevfik Fikret, dili topluluk üyelerinin hepsinden iyi bilir. Dile hakimiyeti ile “ince ve sağlam” zevki onun iki önemli edebî ayrıcalığıdır:

“Fikret dili hepimizden iyi bilirdi. Kelimelere hiç birimiz onun kadar sahip olamaz, hükmedemeyiz. Zevki hepimizinkinden çok daha ince ve sağladı: İşte onun, gerçekliği söz götürmeyen iki edebî meziyeti.”(Haz.Kaplan, 1984: 78)

Bütün bu vasıflarıyla Fikret, “efsâh-ı üdeba” olarak adlandırılır. Ayrıca Fuzuli'den Hâmid'e kadar gelmiş şairler arasında kimse, onun kadar dile hâkim değildir. (Cenab Şahabeddin, 1330:1)

Cenab Şahabettin'in Fikret'in sanatkârlığının kıymeti konusunda fikirlerinin zaman içinde değiştiğini görmek şaşırtıcıdır. İctihad'da kaleme aldığı yazıda da ifade ettiği gibi Servet-i Fünun mektebinin kurucularından biri Tevfik Fikret'tir; (Şahabeddin, 1330: 2) ama bu mektebin tamamlanması için, başka unsurların var olmasına ihtiyaç vardır. Cenab Şahabettin, Tevfik Fikret'in edebiyatla alakası konusunda Halit Ziya'nın ilerisinde bir eleştiri yapar. Cenab'a göre Tevfik Fikret tek başına bu "inkılabın" başına geçebilecek "bilgiye" sahip değildir. Ne "Şark"ı ne de "Garb"ı yeterince tanımayan bir Fikret (Uşaklıgil, 1987: 428) çevresindekilerin desteği olmadığı müddetçe tek başına bu hareketin başında olamaz; arkadaşlarını etkilediği kadar onlardan etkilenmiştir. (Ünaydın, 1985: 77) Bütün bunların yanında, Halit Ziya'nın dil, ifade ve fikirler üzerine tesiri Tevfik Fikret'ten ilerde olduğunu belirten şair, topluluğun yüzde altmış nispetinde Halit Ziya'nın eseri olduğunu iddia eder:

"ama yine de, Edebiyat-ı Cedide'nin kurucusu olmak bakımından, onun yeri emin olunuz ki Halit Ziya'dan daha aşağıdadır. Halit Ziya'nın dil ve ifademiz, fikirlerimiz üzerindeki tesirinin Fikret'inkinden pek fazla olduğuna inanınız. Edebiyat-ı Cedide, hiç olmazsa yüzde altmış nisbetinde, Halit Ziya'nın dehasının eseri, dehasının meyvesidir: Rauf'u, Cahid'in, Faik Ali'nin tesir ve kudretlerini de küçümsemeyiniz. Bunlardan arta kalanı, ama yalnız arta kalanı, Fikret'e borçluyuz." (Cenab Şahabeddin, 1330: 70)

"Sistemci Bir Nâzım"

Millî edebiyatın öncü isimlerinden olan Ali Canip, Fikret'in Türk şiirine katkısını kendi zaviyesinden ele alır ve onun daha çok dilde gerçekleştirdiklerini şöyle anlatır:

"Rübâb-ı Şikeste şairi her şeyden evvel "sistemci" bir nâzımdır; Hamid'in selikasından başka bir şey tanımayarak yazdığı bedialar, lisanda bir anarşi doğuruyordu; işte Muallim Naci'yi ortaya çıkaran bu edebi hükümsizliktir... Sonra Fikret yetişti, kaidecilikle bediiyatçılığı telif etti; ortaya, o zamana kadar görülmemiş pürüzsüz manzumeler koydu ve İstanbul şivesini nazm ile birleştirdi... Bu noktadan bütün "edebiyat-ı cedide" şairleri onun arkasından yürümüşlerdir." (Ali Canip, 1333: 461-462)

Servet-i Fünun edebiyatının en önemli romancısı Halit Ziya, Fikret değerlendirmelerinde Cenab Şahabettin'e benzer bir tutum sergiler. Onun da Tevfik Fikret'in sanatkârlığı üzerine düşünceleri zamanla değişir. Servet-i

Fünun mecmuasında kaleme aldığı bir yazısında Tevfik Fikret'in sanatı ile ilgili özetle şu değerlendirmelerde bulunur:

"1.Tevfik Fikret her yönüyle harikulade vasıflara sahip bir insandır. Özellikle edebiyatımızda mensur şiir sahasında çok önemli işler yapmıştır.

2.Fikret nesir yazarlarının düzyazıda yapamadıklarını şiirde gerçekleştirebilmiştir. Bu hayret verici kabiliyeti karşısında akıllara hep: "nasıl yapıyor?" sorusunu getirir.

3.Şiirlerini bir "edâ-yı tabii" ile yazar. Gündelik hayatında küçük şeylerle uğraşırken bir yandan şiir yazan Fikret, Osmanlı edebiyatının "altı asır" yapamadığını başarmıştır. Halit Ziya, Fikret'in şiirdeki ustalığını onun "Verin Zavallılara" adlı şiirinden örneklerle ispatlamaya çalışır." (Halit Ziya, 1314: 263)

Halit Ziya, bunları söyledikten yaklaşık kırk yıl sonra Ruşen Eşref'le yaptığı röportajda Cenap Şahabettin ve Tevfik Fikret'in şairlik konusunda neredeyse eşit olduklarından bahsederken aralarındaki sanat kıymetinin hâlâ tartışılır bir noktada olduğunu ifade eder. Halit Ziya'ya göre Fikret'in şiiri "*daha ağır başlı, ölçülü biçili, daha asil, belki daha derin*"dir. Cenab'ın şiiri ise daha "*şuh, daha şakrak*" işleniş bakımından "*daha cazibeli*"dir. (Ünaydın, 1885: 61) Halit Ziya'ya göre, şiirlerindeki farklı renklere rağmen iki şair de Türk şiirine getirdikleri yenilikler konusunda tartışmasız büyüktürler. Edebiyat tarihçilerinin birçoğunun kabul ettiği, Tevfik Fikret ve Cenap Şahabettin'in şiirimizde geleneksel biçimleri radikal bir şekilde yıktıkları görüşünü Halit Ziya da paylaşır. (Akyüz, 1965: 89) Ayrıca bu iki şair, şiirde aruzun farklı kalıplarını kullanarak, klasik ölçüyü Türkçenin ses özelliğine uydurmuşlardır:

"Her şeyden önce nazımda öteden beri bilinen ve bir tür kurallaşmış olan biçimlerin çerçevelerini kırmışlardı. Üstelik kendilerinden biraz önce gelen ve belli ölçüde yenilik getirmiş olan okulların bile bu alanda yaptıkları denemeleri pek korkak adımlar türünden saydıracak başkaldırmalarla, nazma büsbütün başka kalıplar bulmuşlardı. Daha sonra aruz ölçüsünün ana kalıpları arasında uzun ve geniş kulaçlamalarla yüzüp geçerek bunların arasında Türkçe'nin tatlı havasına, Türk'ün zevkine en çok uyumluluk gösterecek müzikal anlamı hangisinde buldularsa ona sahip çıkmışlardı. Artık bunları bulup ellerinin altında her isteklerine boyun eğecek bir tutsak hâline getirdikten sonra ölçüyü, elindeki kemandan mucizeler çıkaran bir virtüöz gibi, kullanmışlardı." (Ünaydın, 1985: 61)

Edebî Eleştirinin Ölçüsü: Objektif Olmak

İsmail Hikmet, edebî eleştiride objektivitenin gerekliliğini belirterek, şair hakkında söylenenlerin birçoğunun objektif olmadığı kanaatini ifade eder. Ayrıca Cenap Şahabettin’i yüceltmek için Tevfik Fikret’i küçültmeye çalışanlara karşı çıkar. İsmail Hikmet’e göre iki şairi, “haksız bir biçimde”, “duygularla” hareket ederek mukayese etmek yanlıştır. İki şair de kendine has özellikleriyle edebiyatımız için birer değerdir. (İsmail Hikmet, 1337: 101)

Konuya bir başka açıdan yaklaşan Yusuf Şerif’in değerlendirmesine göre Tevfik Fikret’in edebiyatımıza en büyük katkısı; şiirimizi “*şuurileştirmesi*” ve “*efkâr ve hayatın câzibedar bir ifadesi hâline getirme*”ye çalışmasıdır. Tevfik Fikret, şairliğinin boş laflarla yüceltilmesinden çok, belirli ölçütlere dayanılarak tenkit edilmesi taraftarıdır. Yazdığı bir şiiri arkadaşlarına okuduğunda, şiirini güzel bulanlara, hangi sebeple bu değerlendirmeyi yaptıklarını ısrarla sorar. (Yusuf Şerif, 1333: 498) Tevfik Fikret’i Türk şiir dilinde büyük inkılap gerçekleştiren şair olarak niteleyen Halid Fahri’ye göre o, dilde yaptıklarıyla haleflerini “esaretten” kurtarmıştır. Abdülhak Hâmid’in eski şiirin şekline “ruhi” anlamda getirdiği yenilik yeterli değildir. Bu şiirin değişmesi için gereken “sarsıntı”yı Fikret başarmıştır. Şiirimizde değişimi “dehasıyla” gerçekleştiren Fikret’in şiir diline katkılarını Halid Fahri şöyle ifade ediyor:

“Bir hamlede diyebiliriz, eski klasik mısraı kırdı, Hâmid’in açtığı yeni tahassüs ufkunda yavaş kalan mühim bir noktayı doldurdu. Birden bire bir yıldız gibi parlayan o noktada yeni bir âlemin abidesi yüklenmişti. Bu Fikret’in lisanı idi. Yarın şübhesiz Fikret’ten daha sanatkâr, daha ince şairler yetişebilir. Fakat hepsine silah-ı teceddüdü veren Fikret’tir. İster hece vezni, ister aruz vezni galip gelsin, esas bunda değildir. Çünkü vezin sanatkâr için bir vasıttan ibarettir. Asıl olan samimi ve saf bir musiki, pürüzsüz bir lisandır ki bunda en çok Fikret muvaffak oldu ve kendisinden sora gelenlere:-İşte yürünecek yol...Haydi ileriye!...” dedi.” (1333: 1359)

Tevfik Fikret’i eleştirenlerin “ifrat” ve “tefrit” arasında gidip geldiğini belirten İbrahim Alaaddin’le (1927:4) benzer düşünen Vasfî Mahir 1928’de Meş’ale Mecmuasında yayınlanan bir yazısında, elinden geldiği kadar objektif olmaya çalıştığını hatırlatarak Tevfik Fikret’in şairliğini değerlendirir. Fikret’in sanatkârlığı hakkında söz söyleyenlerin tümünün ideolojik davrandığını, oysa şairin estetik bağlamda ve döneminin şartları içinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünen Vasfî Mahir’e göre, şairin eserleri bu bakış açısıyla eleştirilmediği müddetçe, onda “şairlik vasfını”

ortaya koymak zor olacaktır. Fikret'in sanatkârlığını küçümseyenler onun "şekilci, sathi", hayallerinin "dar ve mahdud" olduğunu söylerler. Ancak Fikret'in özgün fikirleri, hayalleri, ifade tarzı vardır. Servet-i Fünun topluluğunun diğer şairlerinde "taklit" olan hayaller Fikret'te orijinal hâlde bulunur:

"Edebiyât-ı cedîdenin bir vasf-ı mümeyyizi, daha doğrusu sâri bir hastalığı olan mavi, beyaz, eflatun göllerden; muhayyel yeşil ormanlardan; sükun ve inzivadan bahsetmek, diğerlerinde tesir ve taklid olduğu hâlde, Fikret'in orijinalitesini teşkil eder! Baştan başa-levs-i rüya-dalgaları arasında yüzen bir cemiyete karşı yalnız fazilet ve hak mütehassiri olan ruhunda böyle bir arzusunun doğması gayet tabii idi. Bütün hayatı müddetince bu arzularına mutabık kalışı da bu hayallerinde ne kadar samimi olduğunu gösterir." (Vasfi Mahir, 1928: 4)

Fikret'in şiirinde "nadide bir hayal" ya da "yepyeni bir buluş" arayanlar için "his ve fikirle" dolu Rübâb-ı Şikeste ya da Haluk'un Defteri yeterli değildir. Tevfik Fikret "sanatını aşkına feda eden bir mefkûreci" olduğu için şiirlerine yalnız sanat ölçüsüyle bakmak yanlıştır. O, bütün yazı ve şiirlerini Namık Kemal gibi "bir şey anlatmak, bir şey duyurmak" için yazmıştır ki bu tavrı, asıl kıymetini ortaya çıkarır: "O, Türk edebiyatında yol gösteren bir şair, bir mürşid"tir ve sanatkârlığının gücü "ilhamını" hayatın her alanından alıyor olmasından gelir. Birçok şairin yaptığı gibi sadece aşk şiirleri yazmaz. "Balıkçılar, Hasta Çocuk, Yağmur, Fener, Bisiklet" gibi şiirlerinde işlenen mevzular, Türk edebiyatına ilk defa onun şiirleriyle girmiştir. Fikret kazandırdığı bu konuların yanı sıra "Türk hissini Türk zevkiyle terennüm etmiş, gençlik üzerinde fiilen müessir olmuş bir inkılapçı" olarak edebiyatımıza katkıda bulunmuştur. Şairlik konusunda Fikret, Abdülhak Hâmid'le karşılaştırılmaz çünkü o, bize "zevkiyle, ruhuyla, lisanıyla" Hâmid'den daha yakındır: "Onun için Haluk'un Defteri'ni "Liberte"den Rübâb-ı Şikeste'yi "Makber"den çok sevmekte haklıyız. Fakat bu yakınlık Hamid'in daha büyük şair olduğunu takdir etmemize mani değildir..." Vasfi Mahir, Fikret'in sanatkârlığı ile ilgili, yukarıda özetlediğimiz detaylı tespitlerinden sonra şu hükmü verir:

"Netice şu: Fikret; şiiri, şahsiyeti, düşüncü kendine mahsus kuvvetli bir sanatkâr, büyük bir şairdir. Şairliğinin, edebiyatımızda hiç kimseye benzemeyen, hususi cebhesiyle edebiyatımıza ve memleketimize ettiği hizmetler onu ilelebed kalbimizde yaşatacak fakat bin bir itina ile işlenen mısralarının birçoğu -her ne kadar çelikten olsa da- arandığı mücevherleri ihtiva etmediği için bir müddet sonra tozlanmağa mahkum..." (Vasfi Mahir, 1928: 4)

En GŪzel “Ŗiir SŖyleyen” Ŗair

II. AbdŖlhamid idaresinde mabeyn kâtipliği, sarayın hizmetinde olmak ya da saraya yakınlık Tefvik Fikret açısından dŖŖnŖldŖęinde affedilecek bir faaliyet değildir. Servet-i FŖnun topluluğu içinde Ali Ekrem ve Ahmet ReŖit gibi isimlerin bu gŖrevlerini sŖrdŖmeleri nedeniyle rahatsız olan Tefvik Fikret, sŖz konusu kiŖilere mesafeli durur. Ali Ekrem, bir arkadaŖıyla birlikte Fikret’le gŖrŖŖmeye gittiklerinde “mabeyn kâtipliği” konusunda Fikret’in kendilerine nasıl “saldırdığını” ŖŖyle anlatıyor:

“O gŖn de cŖrm-i meŖhudumu ele aldı, istifa etmeyerek zalimin hizmetinde kaldığım için sŖylemedięi sŖzŖ bıraktı! Ben ber-mutad hiç mukabele etmeden dinliyordum. ArkadaŖım da mŖŖkil mevkide kalan bir insan vaz’u hâliyle sŖkut ediyordu. Fikret benden cevap alamayınca hiddetlendi, hiŖŖmini ŖbŖr zattan almağa kalkıŖtı. “Ya siz, diyordu, ya siz? Niçin bu kadar fazl Ŗ kemalinizle sŖkut edip duruyorsunuz? Niçin milleti uyandırmıyorsunuz? Sizin ilm Ŗ irfanunuz ne iŖe yarar? Bilmem ki dŖnyada niçin yaŖarsınız?..” SŖyledi, sŖyledi. Neye uğradığını bilmeyen zavallı adamcağızın mŖdafaa yolunda vermek istediği cevapları da ağzına tıkadı ve adeta muhakkirane kelimât ile hŖcuma baŖladı.” (Bolayır, 1991: 456)

Tefvik Fikret’in Sultan II. AbdŖlhamid yŖnetimine karŖı Ŗfkese, yukarıda da gŖrŖldŖęi gibi, padiŖaha ve çevresine hakarete kadar varabilir. Fikret tarafından sıkça tarizlere maruz kalan Ali Ekrem, bŖtŖn bu olumsuz tutumlarına rağmen onun “bŖyŖk sanatkâr” olduğunu sŖylemekten ekinmez. Ŗairin edebiyat sohbetlerine katılan Ali Ekrem, Fikret’in edebiyatımızda “vatan Ŗairi” olarak bilinen Namık Kemal’in Ŗiirlerini okurken ağladığını kaydeder. Fikret, Namık Kemal’in “periŖan evrak” Ŗzerine yazılı Ŗiirlerini hem okuma hem de dŖzenleme gŖrevini, tıpkı Namık Kemal’in tŖrbesinin planlama iŖini Ŗzerine aldığı gibi Ŗstlenir. (Bolayır, 1991: 442-443) Ali Ekrem, Fikret’in hayatını iki safhaya ayırır. Bunları “Ŗakraklık” ve “hırçınlık” olarak adlandıran yazar, ilk olarak onun “alaycı, sarakacı” yŖnŖnŖ açıklar. Fikret eskiyi bilir ve eski biçimlere kendi fikirlerini katarak gŖlŖ Ŗiirler kaleme alır. O, Ŗiir yazdığı gibi “sŖylemekte” de ŖstŖndŖr. Hatta Ŗairlięi olmasa hatipliği Fikret’i sanatkâr mertebesine çıkarabilir.(Bolayır, 1991: 450) Ali Ekrem’e gŖre Tefvik Fikret, Namık Kemal’den sonra en gŖzel Ŗiir okuyan kiŖidir:

“Ben Namık Kemal’den sonra Tefvik Fikret kadar gŖzel Ŗiir okuyan kimseyi gŖrmedim, bilmiyorum. Ŗiiri bu kadar nefis bir eda, bir muvaffakiyetle inŖad eden bir hatibin nesri ne gŖzel okuyabileceği pek kolay tahmin olunur. Fikret’in inŖad ve

hitabetle uğraşmağa, bu vadilerde bir hayli çalışmış olduğu da bir iki sahife okur okumaz anlaşılıverdi. Artık ne teessür, ne feryat, ne hatta büka(ağlama)...” (Bolayır, 1991: 444)

Servet-i Fünun topluluğunun bütün üyelerinin “edebiyat meseleleri” söz konusu olduğunda “kibirli olmamak”, “inat etmemek” ve “üstünlüğü kabul etmek” gibi özellikleri Tevfik Fikret için de geçerlidir. (Bolayır, 1991: 452) “Hırçınlık” Tevfik Fikret’in hayata ve siyasete dair düşüncelerinden kaynaklanır. Huysuzluğu, tarizleri, hakaretleri karşısında sırf Fikret’in “kalbinin temizliği” ve yaradılışının “yüceliği” dolayısıyla sessiz kalmayı tercih eden Ali Ekrem ve arkadaşları onun “*her cevrine tahammül gösterir*”ler. (Bolayır, 1991: 455-456)

“Üslupçu” ve “Mefkûreci” Şair

Topluluğun önemli münekkitlerinden biri olan Ahmet Reşit, Tevfik Fikret’i “talakat ve fesahat”i birleştiren bir şair olarak tanımlar. İfade biçimiyle insanı “büyüleyen” şair, Servet-i Fünun edebiyatının “temel taşı”dır. (Rey, 1945: 320) Ahmet Reşit eski ve yeni edebiyat arasındaki tekamülün ve bu süreçte Tevfik Fikret’in rolünün farkındadır. Fikret’in Rübâb-ı Şikeste adlı eserini, yazarının şahsiyetinden bağımsız olarak ele alan yazar, Fikret’in şiir hayatını iki bölümde inceler. Ahmet Reşit’e göre Fikret’in Rübâb-ı Şikeste’de netleşen üslupçuluğu onun sanatkârlığını gösterir. Haluk’un Defteri ile “şetâretini” kaybeder ve “bedbinleşir”. “Süs” şiirinin zerafetinden “Sis” şiirinin getirdiği “karanlık üslup” a kendisini bırakır. (Rey, 1945: 320) Fikret’in bazı şiirlerine değinen Ahmet Reşit “La Dans Serpantin”, “Süs”, “Heybet-i Sâi”, “Şehidlikte”, “Yarım”, “Verin Zavallılara” adlı metinlerin mevzuu ve üslubu bakımından dengeli olduklarını söyler. (Ahmet Reşit, 1901: 1000)

Servet-i Fünun mecmuasının sahibi Ahmet İhsan (Tokgöz), topluluğun diğer üyeleri gibi Tevfik Fikret’in şahsiyetine gıpta eder. Kendisine büyüğümüş gibi saygı ve sevgi duyduğunu belirten Ahmet İhsan’a göre Fikret’in “*yüksek bir fitratı ve ruhu*” vardır. “Celadeti” ve “mefkûreciliği” önemli hususiyetlerindedir. Ayrıca Ahmet İhsan, Fikret’in düzenliliğini örnek alır:

“Fikret’te son derece intizam ruhu da vardı. Onun el yazısı bile güzeldi, yazılarını yazdığı muntazam oda gibi çalışma köşeleri, o tarihlerde İstanbul’da hemen hemen hiç görülmezdi. İntizam nümunesini ben Tevfik Fikret’ten aldım demekten asla çekinmem. Tevfik Fikret böyle intizam ve zarafet ve yüksek mefkure ruhuyla büyüdüğü ve yaşadığı için yaradılışın onun yüreğine hediye ettiği celadet kuvveti de daima yüksek durmuştur. Mefkuresine uymayan hadiseler karşısında derhal feveran eder, hiçbir tehlikeyi düşünmez, kendi menfaatlerinin

bozulacağını aklına getirmez, dūşündüğünü olduğu gibi söylerdi.” (Ercilasun, 1996: 100)

Tevfik Fikret’le bir dönem husumet yaşıyan edebiyatçılarımızdan biri de Ahmet Hikmet’tir. Aralarındaki problemin sebebi Tevfik Fikret’in kız kardeşi ile Ahmet Hikmet’in ağabeyinin geçimsiz aile hayatları ve Fikret’in kız kardeşinin genç yaşta ölümüdür. Bu vaka şairi çok üzmuş ve “Hemşirem İçin” adlı manzumeyi kaleme almasına sebep olmuştur. Bu şiirde Ahmet Hikmet’in ailesine yönelik hakaretler ve bu aile için “mezbele” ifadesini kullanması, onun Fikret’e öfkesinin sebebidir. Buna rağmen Ahmet Hikmet, Fikret’i sevdiğini ifade eder. (Tevetoğlu, 1986: 61)

Tevfik Fikret hakkında detay bilgilerin yer aldığı en önemli kaynaklardan biri mektuplardır. Servet-i Fünun dönemi şairlerinden olan Fâik Ali’nin, Tevfik Fikret monografisi yazma niyetinde olan Midhat Cemal (Kuntay)’a gönderdiği mektuplarda şairle ilgili değerlendirmeleri bulmamız mümkündür. Bu mektuplarda, Fâik Ali’nin hem Servet-i Fünun topluluğu hem de Fikret’le ilgili ifade ettiği bazı hususlara dikkat etmekte fayda vardır. 5 Eylül 1946 tarihli mektupta Fâik Ali, Tevfik Fikret’le nasıl tanıştığını anlatır ve Kuntay’ın şairle ilgili sorularını cevaplar. Fikret’in Servet-i Fünun mecmuasındaki çalışmaları, arkadaşları ile arasındaki ilişkiler, “titiz, mağrur, hırçın” oluşu gibi pek çok özelliğine değinen şaire göre Fikret’in ressamlığı ayrıca tetkike değer bir özelliğidir. (Andı, 2000: 175-189)

Şairle ilgili olumlu olumsuz bütün değerlendirmelerin yanı sıra Eşref Edib’in Fikret hakkında tertip ettiği *Tevfik Fikret’i Beş Cepheden Kırk Muharririn Tenkitleri* başlıklı kitabı bu noktada unutulmamalıdır. Bu eserde Fikret’in bireysel, sosyal, edebî özelliklerine yönelik değerlendirmeler yapılır. Bunların birçoğu, Tevfik Fikret hakkındaki olumsuz yargıları içerir. Fuad Köprülü, Ali Canib, Celaleddin Ezine, Abdülkadir Ceyhun, Hüseyin Cahit, Ömer Rıza Doğrul, İsmail Habib, Kâmrân Demir, Ömer Seyfeddin, Nurullah Ataç, Nihat Sami Banarlı, Yahya Kemal, Ruşen Eşref ve dönemin birçok isminin Tevfik Fikret hakkında, farklı gazete ve mecmualarda yayınladıkları yazılarından alıntılarla oluşturulmuş bu kitaptaki değerlendirmelerin çoğunluğu edebî tenkitten ziyade yazarın şahsiyetine, ideolojisine yönelik eleştirilerdir

Sonuç

Yazımızın sınırları dahilinde gözden geçirmeye çalıştığımız metinler ışığında Servet-i Fünun topluluğunun içinde ya da dışında yer alan isimlerin Tevfik Fikret hakkındaki değerlendirmelerinin çoğunun, onun eserlerine değil ideolojik duruşuna ve kişiliğine yöneldiği görülmektedir. Birçok arkadaşına göre Fikret’in “gür” sesi Namık Kemal’den izler taşır. Şiirlerinin “estetiki”nden ziyade “edası” önemlidir.

İnsani anlamda Fikret; “namuslu, özü ve sözü doğru, duygularını gizlemeye çalışmayan ve ne hissediyorsa karşısındakine söyleyebilen, küçük hesaplar peşinde koşmayan, yargılayan ve hüküm veren” bir yapıya sahiptir. Özellikle Galatasaray Sultanisinde görev yaptığı dönemde eğitim yönetimi konusunda son derece titiz olduğu anlaşılmaktadır. Dışarıdan bakıldığında yöneticilik vasfına sahip olmadığı düşünülse de Tevfik Fikret’in bu konuda da başarılı olduğu yakın çevresince ifade edilir. Tevfik Fikret’i farklı kılan özelliklerinden biri de özgürlüğe verdiği değerdir. Alacağı kararlarda kendisine baskı uygulanmasından hoşlanmaz. Bu yönde bir müdahale veya herhangi bir zorlama hissettiğinde görevini bırakmaktan çekinmez.

Tevfik Fikret, Servet-i Fünun mecmuasında yazdığı sürece topluluğa sanatkar kazandırmayı bir görev olarak kabul eder. Edebî sohbetlere, tartışmalara değer verir. Eserlerinin sanat yönünden eleştirilmesini ister, arkadaşlarından kimi zaman bunu talep eder ancak “esere yönelik eleştirinin” yetersizliğinden şikâyetçidir. Siyasi iktidarın mecmuaya yönelik sansürüne karşıdır ancak gerek gördüğünde arkadaşlarının eserlerine sansür uygulamaktan kaçınmaz. Bu uygulamaları sonucunda pek çok hasım kazanır. Fikret’in bu doğrultudaki yaptırımlarını, onun sansürden ziyade estetik kaygılarının gereği olarak düşünmek gerekir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir. Çalışmanın özgünlüğüne dikkat edilmiş, yararlanılan kaynaklar dipnot ve kaynakçada usulüne uygun olarak eksiksiz zikredilmiştir.

Kaynakça

Ahmet Reşit, (1317) “Tecrübe-i Tenkid/Rübâb-ı Şikeste”, (*Mâlûmât*), Cilt: 13, S: 292.

Akyüz, Kenan, (1965) “Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri”, (*Türkoloji Dergisi*), Cilt: 2, S: 1.

Ali Canib, (1333) “Tevfik Fikret”, (*Muallim*), Cilt: 2, S:14.

Andı, M.Fatih, (2000) Edebiyat Araştırmaları I, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Ayvazoğlu, Beşir, (2019) Fikret, Everest Yayınları, İstanbul.

Bölükbaşı, Rıza Tevfik, (2005) Tevfik Fikret, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Cenab Şahabeddin, (1330) (*İctihad Mecmuası*), S:117.

Ercilasun, Bilge, (1996) Ahmet İhsan Tokgöz, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

R. ÖZCAN

ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/ Journal of Institute of Social Sciences

Cilt: 12, Sayı: 1, Nisan 2021 / Volume: 12, Issue: 1, April 2021: 1-16

Eşref Edip, (1943) Tefvik Fikret'i Beş Cepheden, Kırk Muharririn Tenkitleri, Asarı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul, 1943.

Halid Fahri, (1333) “Yâd-ı Fikret”, (*Donanma Mecmuası*), S: 85.

Halit Ziya, (1314) “Bir Bedia-i Sanat”, (*Servet-i Fünun*), S: 381.

Hayber, Abdülkadir Hayber, (1988) Ebubekir Hazım Tepeyran, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

İbrahim Alaaddin, (1927) Büyük Adamlar Serisi-Tevfik Fikret, Sebat Matbaası, İstanbul.

İsmail Hikmet, (1337) “Edebiyat Musahebeleri”, (*Dergâh Mecmuası*), Cilt:1, S: 7.

Kaplan, Mehmet, (1984) Cenab Şahabeddin'in Bütün Şiirleri, İstanbul Üniv.Yay, İstanbul.

Kaplan, Mehmet, (1998) Tefvik Fikret(Devir-Şahsiyet-Eser), Dergâh Yayınları, İstanbul.

Özgül, Metin Kayahan, (1991) Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Parlatır, İsmail, (1993) Tefvik Fikret, Dil ve Edebiyat Yazıları, TDK Yayınları, Ankara.

Rey, Ahmet Reşit, (1945) Canlı Tarihler, Türkiye Yayınevi, İstanbul.

Rıza Tefvik, (1333) “Âşiyanda Bir Konferans”, (*Muallim*), Cilt: 2, S:14.

Ruşen Eşref, (1919) Tefvik Fikret-Hayatına Dair Hatıralar, Kütübhaneci Südi, İstanbul.

Satı, (1337) “Fikret'in İstifaları”, (*Dergâh Mecmuası*), Cilt.1, S: 9.

Tevetoğlu, Fethi, (1986) Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Tokgöz, Ahmet İhsan, (2012) Matbuat Hatıralarım, İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Uşaklıgil, Halit Ziya, (1987) Kırk Yıl, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Ünaydın, Ruşen Eşref (1985) Diyorlar ki, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Vasfî Mahir, (1928) “Tefvik Fikret ve Edebiyatımızdaki Mevkii”, (*Meşale Mecmuası*), S: 4, Cilt:1, S:4.

Yusuf Şerif, (1333) “Bir Şikâyet”, (*Muallim*), Cilt:2, S: 14.